

1492-t (Amerika felfedezése) szokás megjelölni. Természetesen a gazdasági fejlődés hatásai valamelyest kibővítik a merev időhatárok kínálta kereteket. Az *Európa ezer éve* is ezeket a határokat követi. A politikai történelem mellett a gazdasági és művelődéstörténeti fejezetek is élvezetesek, különösen azok, amelyek az egyház és a szerzetesrendek történetét dolgozzák fel. Külön előnye a könyvnek, hogy mindjárt a kétkötetes mű elején megtalálható a „fontos könyvek” jegyzéke, amely a középkorra vonatkozó legjelentősebb munkákat tartalmazza. Emellett található itt egy bibliográfiai bevezetés a középkori történelem forrásaiba és szakirodalmába, azzal a megjegyzéssel, hogy mivel az ilyen jellegű bibliográfiák gyorsan elavulnak, az összeállítók rendszeresen közzé fogják tenni a frissítéseket az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszéke honlapján. Megnyerő, hogy ide kéri az esetleges pontatlanságok korrigálására vonatkozó észrevételeket is.

A középkor rejtelmeiben való elmélyülést segíti a mintegy 250 oldalas függelék, amely fejezetenként közöl a könyvhöz bibliográfiát, s a fontosabb személyek adatait (születés, halál éve, betöltött szerep), valamint a történeti fogalmakat közli és magyarázza. Az uralkodólista külön figyelmet érdemel, hiszen itt megtalálhatók az európai államok uralkodóházai és uralkodói, de nem hiá-

nyoznak a pápák, az olasz városállamok vezetői, a keresztes háborúk korának egyiptomi (részben szíriai) uralkodói, sőt az egységes mongol birodalom nagykánjai sem. Ezt egészítik ki a genealógiai és kronológiai táblázatok. A történeti munkában való elmélyülést számos térkép segíti, melyek az államok kiterjedésének alakulását követik. Az *Európa ezer éve* mindenkinek ajánlható, aki szívesen merül el kontinensünk történelmében.

BARACSI ERZSÉBET

(Szerkesztette Klaniczay Gábor,
Osiris Kiadó, Budapest, 2004,
952 oldal, 4980 Ft)

RICHARD PIPES:

A kommunizmus

A neves amerikai történész, Pipes professzor már számtalan művet publikált az 1917-es kommunista hatalomátvétel, illetve a szovjet rendszer történetéről. Egyik rövidebb összefoglaló könyve magyarul is olvasható. Frissen megjelent munkája nem az egyes kommunizmusok szűken vett eseménytörténetére, hanem a kommunizmusra mint elméleti „képződményre” fókuszál, ugyanakkor mégsem klasszikus értelemben vett esztétörténeti munka.

A kommunizmust – a történelem valamennyi efféle képződményéhez hasonlóan – nyilván nem lehet kizárólag elméleti-elvi megközelítésben szemlélni, bár „mentegetői” sokszor tesznek kísérletet arra, hogy az ideológiai kiindulásnak tekintett marxizmust megpróbálják leválasztani a belőle kinőtt gyakorlattól, így mentve meg a számukra kedves eszmét az utókornak.

Ennek a műnek pont az az egyik szándéka, hogy cáfolja azt a klasszikus téveszmét, amely szerint a marxi elmélet jó, csupán annak gyakorlata „torzult el” a megvalósítás során. Az áttekintés a létező szocializmusok gyakorlatának és elméletének egymáshoz való viszonyát dinamikusan elemezve arra a következtetésre jut, hogy a „kommunizmus [...] mint merev tan – egy áltudomány, amelyet átvallással változtattak, és amely egy rugalmatlan politikai rendszerben testesült meg – képtelennek bizonyult megszabadulni azoktól a téveszméitől, amelyekhez foggal-körömmel ragaszkodott, ezért aztán kilehelte a lelkét”. Bár az utolsó tagmondat állításával nem biztos hogy azok is maradéktalanul egyetértenek, akik a posztszovjet blokk országokban élnek, Amerikából nézve ez kétségtelenül igaz.

Pipes szemléletmódjának két jellemzője a globalitás és a gazdasági elv középpontba helyezése. Azokat az eseménysorokat teszi vizsgálatának tárgyává, ahol az eszme

nem *kizárólag* külső katonai erő hatására került át a gyakorlatba, vagyis eltekint a közép-európai „népi demokráciák” történetének elemzésétől. Ellenben több „harmadik világbeli” ország kommunizmusáról is ejt néhány szót, kiemelve, hogy a bipoláris világban számos politikai vezető nem azért lett „kommunista”, mert valóban marxista tanokat képviselt, pusztán saját hataloméhségének és agresszív törekvéseinek ez az eszmerendszer felelt meg leginkább. Néhány ország pedig úgy keveredett a szocialista táborba, hogy frissen hatalomra jutott vezetőik összekülönböztek az Egyesült Államok politikájával, és a szovjetek „mentették meg” őket. No nem az országokat, csak autokrata vezetésüket...

A szerző emellett a rendszer gazdasági irrealitását állítja előtérbe. Bár nem írja le, elemzéséből mégis egyértelműen kiderül: ezt a rendszert csak a politika primátusa felől lehet értelmezni, egyébként áttörhetetlen falakba ütközünk, hiszen a kommunizmus nélkülözött minden gazdasági-pénzügyi realitást, pusztán önmaga fenntartásának politikai logikáját volt képes követni. Pipes ezen a ponton emeli be gondolatmenetébe a nómenklatúra kialakulására és szerepére vonatkozó meglátásait. A bürokrácia rendszerfenntartó szerepét kiemelten hangsúlyozza. Az általa vázolt – és általunk tapasztalt – végeredmény tehát a bürokrácia és a

terror által fenntartott rendszer lett, amelyben bármelyik elem gyengülése a rendszer összeomlását hozza magával.

Pipes a „Gulag-kérdésben” hátrázott álláspontot fogalmaz meg: „Különféle módokon próbálták igazolni ezeket a [kommunizmus idején okozott] veszteségeket, például azzal, hogy ahol fát vágnak, ott röpköd a forgács. Ha eltekintünk is attól a tényről, hogy az emberek nem forgácsok, a baj csak az, hogy hiába forgatták a fejszét, a fa nem dől ki.” Mindezek mellett külön fejezetet szentel a kommunizmus nyugati fogadtatásának. A nyugati „társutasok” szerepének áttekintése mellett bemutatja azt a „kétarcú” – és meglehetősen rövidlátó – politikát is, amellyel a nyugati üzletemberek fogadták a Szovjetunió megjelenését.

ÖTVÖS ISTVÁN

(Fordította Szabó László Zsolt,
Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004,
198 oldal, 2400 Ft)

Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában

Valójában végtelenül keveset tudunk arról, hogy a *megvalósult* kommunizmust milyen szellemi gyökerek táplálták Oroszországban. A mar-

xizmust most egy pillanatra – legalább hipotetikusan – felejtjük el, hiszen arra már számtalan elemző rávilágított, hogy Marx gondolatainak nyomdokain haladva a proletár forradalomnak semmiképpen sem a legelmaradottabb „európai” országban kellett volna kitörnie...

Amíg a Szovjetunió – és a hivatalos kommunista ideológia – létezett, a „hivatásosok” kizárólag Marxra, Engelsre és Leninre hivatkoztak. A dogmatikus tudomány- és kultúrpolitika idején természetesen nem is tehettek mást. Az viszont vajmi kevéssé hihető, hogy a zömében írástudatlan orosz „proletárok” 1917 végétől hirtelen beemelték gondolkodásukba előbb a két német filosz, majd rögtön ezután Lenin „magvas” gondolatait. Szinte biztos, hogy még az értelmiség sem ismerte műveiket, mint ahogy a „létező szocializmus” idején sem forgatták túl gyakran ezeket a vaskos köteteket – inkább a pártiskolák sillabuszait böngészték a kényszer-hallgatók.

Felmerül emellett egy másik kérdés is, amit Nyikita Mihalkov főhősönmaga tett fel *Csalóka napfény* című filmjében: miért nem védték meg a régi Oroszországot? (Tényleg, miért nem védtük meg a régi polgári világot? Nemcsak mi, itt, ahol egyébként a szovjetekkel szemben esélyünk sem volt rá, hanem nyugaton sem védték meg a tradicionális polgári létformát. Mert aki a valódi polgári ethosz keresésére in-